

SÁNDOR PÁL:

A bogdányi birtokrendező per az osztályozás tükrében

(Újabb adalékok a birtokrendezések történetéhez Magyarországon 1849 után)

I. Bevezető megjegyzések

Ügyiratok megfakult lapjainak sűrű sorai, egykori földmérnöki tervezetek bonyolult számításai, régi birtokkönyvek rovatainak hosszú számoszlopai őrzik a hajdani óbudai koronauradalom a bogdányi úrbéres lakossággal vívott, sok szálból összefonódott birtokrendező perének közel negyedszázados történetét. A vastag csomóba kötegelt keresetlevelek, a különféle tárgyalási jegyzőkönyvek, a peres felek, illetve az őket képviselő ügyvédek álláspontjait rögzítő perkivonati jegyzőkönyvek, a két ízben is sikertelenül végződő egyezségi kísérletről tanuskodó jelentések, a különböző bírósági fórumok végzései, döntései, ítéletei, már egymagukban is jelzik a számtalan sok vitával terhes s fordulatokban bővelkedő permenet tekervényes jogi szálon gombolyogó eseményeit.¹ A Császári és Királyi Pénzügyi Ügyészségnek, mint a koronauradalom képviselőjének 1857 januárjában kelt, a rendezőeljárást megindító felperesi keresetlevele az úrbéri törvényszékhez, a február 3-i s az előmunkálatokat elrendelő első bírósági végzés, a november 6-ára kitűzött tárgyalásról szóló bírósági végzés, a tárgyalás elhúzódása 1858. január 25-ére, az ekkor vitatott kérdések halmazának elnapolása, az 1859 júniusára halasztott újabb tárgyalás megrekedése, a három év elmúltával sem sikerült egyezségi kísérlet ténye, a csak 1867-ben elkészült Egybehasonlító Iromány, amely — a hitelesítés ellenére — „a felek közbejötté nélkül” jött létre,² előre vetítve a további viták aradatát, az 1872-ben megkísérelt második egyezkedés kudarca, az 1876. évi felperesi keresetlevél benyújtása a bírósághoz, az alperes község „Ellenirat”-a, majd az ez évben váltott „Válasz” és „Viszontválasz”-iratok, a Pesti Királyi Törvényszék 1877. évi ítélete, amely még két bírósági fórumon, a Budapesti Királyi Ítéletábrán és a Kurián, mint legfőbb ítélőszéken is megfordult, hogy az 1879. évi végítéletet végül is 1880. április 28-án hirdessék ki és hajtsák végre:³ íme ezek az elhúzódó, sokféle vitát rejtegető bogdányi birtokrendező per jellegzetes processusai. Mi rejtőzött a nehézkesen gördülő bírósági adminisztráció leple alatt, milyen ellentétes érdekek ütköztek egymással össze, hogyan alakultak azok a permenet folyamán s mi lett a per végső eredménye: ennek a kérdésnek a kibogozása e kis műhelytanulmány célja. Tanulmányunk szerves része annak a programunknak, amely a magyarországi birtokrendező perek forradalom utáni

¹ Pest megye Levéltára (a továbbiakban: PML.) a császári, királyi úrbéri törvényszék birtokrendezési periratai (a továbbiakban: u. i.) és a külön állagban őrzött Birtokkönyvek (a továbbiakban: Bk.) Bogdány község.

² PML. u. i. Bogdány. Egybehasonlító Iromány 1867, hitelesítve Győry Lajos Pest megye főmérnöke által 1868. január 28-án, de mint a 779/872. számú iratból kitűnik a hitelesítés „magan útton” a „felek közbejötté nélkül” történt.

³ Mindezekre lásd a vonatkozó ügyiratokat, különösen az 1880. évi Végrehajtási Jegyzőkönyvet április 28-i keltezéssel.

történetét kívánja áttekinteni. Szakirodalmunkkal egybehangzóan már részletesen kifejtettük és igazoltuk,⁴ hogy a téma átfogó vizsgálata és bemutatása — az ismeretek jelen fázisában —, még számos, eddig kellően fel nem tárt kérdés elemző vizsgálatát kívánja meg. Ezért választjuk most is egy újabb eset leírásának és elemzésének módszerét, amely — úgy véljük — további, új tanulságokkal szolgál a — forrásadottságaink okából — nehezen feldolgozható problematika átfogó történetének megírásához.

*

Bogdány⁵ község a Szent Endre szigetet képező Kis Duna jobb partján, 1/4 mérfölddel a Duna két felé ágazásától, Visegrádtól enyhén északkeletre hajló ívben, attól mintegy 1/2 mérföldre, emelkedett hegyoldalban terül el, messzire nyíló kilátással az előtte elterülő szigetre és a Dunára. Felette emelkedő hegyek, ritkuló lomberdőkkel, alatta dúsan termő szőlőföldek húzódnak. Utcái szabálytalanok, a hegyoldalon keskenyek, árkosak, zeg-zugosak, a part hosszában húzódó főutcája, amelyen a megye útja vonul végig, már szélesebb és rendezettebb, jobb kőépületekkel. Régi község, amely a török idők múltával is lakott volt, de csak kevés magyar lakossággal, népességét azóta egymást követő hullámokban római katolikus német újtelepésekkel töltötték fel a Zichyek. Mert eleinte Zichy-birtok volt és az óbudai uradalomhoz tartozott. Csak idők haladtával került a korona birtokába. Lakóinak száma, az 1857. évi országos összeírás korlátolt pontosságú adatai szerint kereken 2300 volt, nagy túlsúllyal német anyanyelvű családokkal.⁶ Beneficiuma közt szerepelt, miként ezt lakói az úrbérrendezést közvetlenül megelőzően vallották, „terjedelmes szőlőhegyeiken termő jó boraik, amit a kereskedők ott helyben, hajókra szállítva, készpénzül kifizettek”, meg, hogy az uraság érdekében tűzi- és épületfát ingyen kaptak, hogy Váchoz és Szentendréhez közel laktak és így terményeiket, elsősorban a váci piacra szállítva, könnyen „pénzzé teheték”; korcsmatartásuk ideje 1/4 év helyett 1/2 esztendőre terjedt s ez az elsősorban bortermelésből élő parasztságnak nem csekély hasznára szolgált. Az is előnyös volt számukra, hogy irtásföldeket is használtak s ezekért, valamint a szőlőkért a termés 1/5—1/7-ével adóztak az uraságnak. Megemlítették még, hogy az urasági pusztá (az ún. „váradi” földek) felét használták, ahol részint marháikat legeltették, részint pedig kaszáltak, szerződésben rögzített pénzbéért⁷ és természetbeni szolgáltatásért.⁸ Viszont maleficiumként tartották számon szántóik szűk határait, főként pedig a dunai áradások gyakoriságát, mert ilyenkor a szántóban és rétben tett nagy károk miatt többen még terményeiket sem tudták betakarítani.⁹

⁴ Vö. Esettanulmány módszertani séma kidolgozásához c. sajtó alatt lévő módszertani tanulmányunkat.

⁵ A helység két — Bogdány, illetve Dunabogdány — néven fordul elő a különböző forrásokban.

⁶ *Galgóczy Károly*: Pest—Pilis—Solt—Kiskun Megye Monographiája. Bp. 1877. III. R. 99—101. A német lakosság túlsúlyát a családneveket megőrkítő több forrás is igazolja. Pl. korszakunkban: Grundbuch des Ortes Bogdány aufgenommen im Jahre 1850, tele német családnevekkel.

⁷ Évi 150 Ft.

⁸ Egy szekérre való szénát külön szoktak feltakarítani.

⁹ Vö.: a 9 kérdőpontra adott feleleteket, hiteles másolatban 1858. március 5-i kelettel. Az irat az 1. jelzetű pontban csatolmányként található meg. Valószínűleg ezért maradt ki — a pilisi járás többi helységeinek iratanyagával együtt — Wellmann Imre kitűnő forráspublikációjából. (A parasztnép sorsa Pest megyében, tulajdon vallomásainak tükrében. Bp. 1967.)

Az úrbérrendezés idején a helység úrbéres telkeinek összes száma $23 \frac{3}{8}$ volt,¹⁰ a helységet — szűk határa és áradásoknak kitett szántó- és kaszáló földjeinek ellenére — nyilván kedvező piaci fekvése miatt, az első osztályba sorolták, s ezért egy egész telek nagysága (1 hold belsőség, 24 hold szántó és 12 kaszász rét összegeként) 37 (ideális) holdat tett ki. Egy 1822-ből fennmaradt kimutatás az úrbéres birtokában levő földek területét, amelyek között az irtásföldek is szerepelnek, kerekén 1147 (1300 □-öles) holdban tünteti fel s hozzá számítandó még a közös legelő $300 \frac{1213}{1300}$, meg a szőlők 710 $\frac{415}{1300}$ holdja.¹¹ Feltűnő a szőlőterület tekinté-

lyes nagysága és aránya ($61,90\%$) az irtásokkal is tetéztet úrbéres földek területéhez. A szőlőtermelés és borászat jelentőségét emeli ki az 1828. évi országos összeírásnak a lakosság kereseti viszonyaira vonatkozó megjegyzése is, mely szerint azoknak „a szőlőművelés nyújt kereseti alkalmat”.¹² A jobbágycsaládfők száma akkor 125, a házas zselléréké 219, a házatlanoké 64. A jobbágyok közül csupán 1 molnárt találunk, aki az év háromnegyed részében 1 segéddel űzi iparát, de neki is van szőlője, mégpedig tekintélyes területű: kb. 4800 □-ölnek megfelelő. A házasok közt 4 iparral is foglalkozó családfőt jelöl meg az összeírás: 1 molnárt, 1 cipészt, 1 asztalost és 1 kosárfonót, akik fél- illetve háromnegyed éven át folytatják mesterségüket, de a bejegyzések tanúsága szerint kb. 500 □-ölnek megfelelő szőlőjük nekik is van.¹³ Az 1850. évben kelt „Grundbuch” adataiból azután pontosabban megállapítható, hogy mindegyik telkes és zsellércsaládnak vannak szőlői. A 106 telkes mindegyike szőlőbirtokos is, a legtöbb 4—8 kapányit (tehát 400—800 □-ölnyt) birtokol. Lényegesen kevesebb azoknak a száma, akik ennél kevesebbet, mint többet használnak. Ez utóbbiak közt vannak olyanok is, akik 15—17 kapás (kb. 1500—1700 □-öl) szőlőterülettel rendelkeznek. Hasonló képet nyerünk a zsellércsaládok szőlőbirtoklásáról is. Nemesak mindegyik családban, de az egy családban élő testvérek, illetőleg fiúk nevén külön is találhatunk szőlőket. Ezek nagysága ugyan elég különböző, vannak köztük 1—2, többnyire, 4—8 kapányit bírók, de akad olyan is, aki 10 kapásnál is többet használ.¹⁴ Forrásaink tehát egy-

¹⁰ PML. u. i. Egybehasonlító Iromány 1867. Vö.: *Spira György*: A Pest megyei parasztság 1848 előtti rétegződéséhez. (Századok, 1959. 5—6. sz. Táblázat. 3. számú rovata), valamint Galgóczy idézett művét, ahol 23 12/32 szám szerepel, uo.

¹¹ U. i. Consignatio Diverticularis Fundorum... Possessionis Bogdány. 1822.

¹² Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) Archivum Palatinale archiducis Josephi II. Conscriptio Regnicolarum Art. VII. 1825/27. Ordinator. A Pest megyei helységek között bogdányiakról: „Populus merendi occasione ex cultura vienarum habet.”

¹³ Az összeírás, mint ez közismert, pozsonyi mérőkben adja meg a helységenkénti szőlőterület nagyságát, megmondva, hogy egy-egy helységben 1 pozsonyi mérő hány kapás szőlőföldnek felelt meg. A kapások mértéke ugyanis helységenként és a szőlőföldek minőségeként is különböző volt. Az egységesítés kedvéért az összeírók úgy jártak el, hogy az egyes családok birtokában lévő szőlőföldek kapásokban megadott mértékszámát elosztották az 1 pozsonyi mérőhöz szükséges kapások számával. A kapott hányados adta meg az illető családfő szőlőjének pozsonyi mérőben kifejezett nagyságát. Bogdányban 1 p. m. 2 3/8 kapással volt egyenlő. 1 kapás viszont 100 □-ölnyi szőlőterületnek felelt meg. Ezért 2 3/8 kapás kb. 240 □-ölnel vehető egyenértékűnek. (V. még ö.: *Fényes Elek*: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1837, II. k. 410—411.) Az említett iparizókon kívül még 3 molnárt is feljegyeztek a Speciálakban és a Generaliakban, de iparosnak mégsem jelölték. Az úgynevezett „exmissus”-ok közül 1 kőművest, 1 szabót, 1 uradalmi fogadóst, aki egyúttal mézárós is volt, 1 sebész, 1 szülész honoratiort, 1 tanítót, 1 uradalmi házban élő szatócsot, végül 1 uradalmi vadászt vettek még számba az összeírók.

¹⁴ Az idézett „Grundbuch” adatai részletekbe menő képet adnak a bogdányiak szőlőbirtoklásáról, illetve a szőlőbirtok családonkénti és birtokosonkénti megoszlásáról. Ennek elemző bemutatása nem képezheti jelen tanulmányunk tárgyát. Az említettek közt azonban hadd je-

értelműen mutatják a szőlőbirtok és a szőlészet elsőrendű jelentőségét Bogdányon, ami nemcsak a parasztok tulajdon vallomása, de egy évszázaddal később Galgóczy szerint is „a nép fő jövedelmi forrását . . . teszi”.¹⁵ A fő szőlőfajta: a kövér, nagyfürtű, bőven termő ún. bogdányi dinka, a kedvelt asztali borok fajtáinak egyike. De a csemegeaszőlő termesztésnek és eladásának is „nagy divatja van”, legalább is a 60—70-es években. Mellette számottevő a bogdányi gyümölcsstermesztés, a korai cseresznyéé és a kajszibaracké, „mellyel a lakosság nyeresémes keresetet űz”,¹⁶ mert hetenként hajóra rakva áruját, könnyen értékesítheti azt a pesti és budai piacon, s e körülmény szintén kedvező képet fest a községlakók anyagi helyzetéről. 1867-ben, egy évvel a szőlődézsma-váltás törvény megjelentése előtt¹⁷ a szőlőket véglegesen megváltották és ezzel saját tulajdonukba vették. A 46 ezer forintnyi váltásösszeg utolsó hátralékát az 1870-es esztendő végéig fizették ki a koronauradalomnak.¹⁸ A birtokrendező per azonban, amely ekkor már két évtizede folyt s még mindig nem zárult le, mindkét peres fél számára komoly nehézségeket támasztott.

II. A rendezőper leírása és elemzése

1.

Amikor az úrbéri törvényszék 1857 elején a megengedhetőségről döntött, megítélve a „rendbeszedéssel” együtt az eddig közösen használt legelő elkülönítését és az erdei haszonvételek szabályozását, az ismeretes rendelkezéseknek megfelelően a szükséges „előnyomozások” megindítását is elrendelte. A két peres fél kérelmeinek részletes előadására a november 6-i napot tűzte ki, a község képviselőjének távolmaradása miatt azonban az első tárgyalásra csak 1858. január 25-én kerülhetett sor. A bogdányiak ügyvédjének — Hoblik Adolfnak — távolmaradása az első tárgyalásról, illetve e tárgyalási határnapnak a következő év elejére napolása, már sejtetni engedte azt a feszültséget, ami a két peres fél között a tárgyalások elején csak lappangott, de a per folyamán éles vitákban bontakozott ki. Az 1858. évi január 25-i tárgyalási jegyzőkönyv szövegéből ugyanis az tűnik ki, hogy a birtokrendező per összes lényeges kérdései felmerülnek Bogdányban. A két félnek csupán a kérdéses feladatok tárgyában, illetve a vitatandó kérdések pontjairól sikerült megegyezniük. Eszerint megállapodtak abban, hogy a törvényes rendelkezéseknek megfelelően az urasági mérnök — Erhard Ágoston — az egész határt mérje fel és a dülönkénti osztályozást hajtsa végre, hogy az úrbéresnek minősítendő telkek összes számát, valamint az úrbéres házas zsellércsaládokét, akik legelő- és erdőilletőségre jogosultak, állapítsa meg, hogy a legelőelkülönítésre és az erdei járandóságra készítsen tervet, hogy mérje fel az esetleges maradványföldek terjedelmét, miként az irtásföldekét is és, hogy munkálatai eredményeként a per ún. „felszerelését”, most elsősorban a térképet, a birtokkönyveket és az úrbéri telektáblát készítse el. Ennek az uradalmi mérnöki munkálatnak az egyik eredményeként jött létre 1858-ban az a felmérési birtokkönyv,¹⁹ amelynek adatait

lezzük Ott Márton 10 1/4, Heer Sebastian 16 1/2, Kreiszh Johann 10 1/2, Pendl Johann 12 1/4, Ferbert Jakob 10, Spänischberger János 11 kapás szőlőfölddel rendelkező zsellérek neveit.

¹⁵ I. m. 100.

¹⁶ Uo.

¹⁷ 1868. évi XXIX. tc. 20—22. paragrafusai.

¹⁸ Galgóczy: i. m. uo.

¹⁹ PML. u. i.-hoz mellékelte s külön állagban raktározott Bogdány helység felmérése után kiszámított „Telekkönyve”(helyesen: birtokkönyve) 26. sz. Vö.: Bogdány helység határá-

I.—VI. számú táblázatainkban és a mellékelt ábrán foglaltuk össze. (Lásd az I.—VI. számú táblázatokat és az ábrát.) Az 1858. évi felmérés képezte a mérnöki munkálatok alapját, de — bizonyos értelemben — forrása lett a peres felek egymásra halmozódó vitaáradatának is. A feldolgozott és a táblázatokba foglalt adatsorok mutatják, hogy a dülők osztályozása ekkor még nem történt meg, s ezért számadatainkat csak akkor értelmezhetjük történeti hűséggel, ha azokat az egész eljárás második szakaszának arra az időmetszetére vonatkoztatjuk, amikor a felmérés már megtörtént, de a határ dülőosztályzatok szerinti kiszámítása még váratott magára.²⁰

Tartsunk azonban rövid szünetet a per fonalának felgöngyölítésében. Nem lesz ugyanis érdektelen, ha előbb — kis kitéréssel — feldolgozott adatainkat szemügyre vesszük. Nem elemző részletességgel, hiszen a szám adatok önmagukért beszélnek. Csupán néhány olyan észrevételt teszünk, amelyek vagy elvi fontosságúak, vagy némi magyarázatra szorulnak, s végül érdekesek lehetnek a per további menetére nézve.

*

Először is érdemes megjegyeznünk azt a körülményt, hogy a mérnök a határt még egységesen 1300□-öles holdakban mérte fel. Ez egyébként megfelelt a korábbi gyakorlatnak, hiszen a holdakat a már említett 1822. évi kimutatás s 1300□-ölnben tüntette fel. A mérnök tehát a dülőosztályozást megelőző felmérésnél a korábbi szokás szerint járt el. Ezért a dülők szerint még osztályozatlan holdak abszolút értékét, miként ezt a táblázatos adatok is mindenhol jelzik, a munkálatok adott fázisában 1300□-öles holdakban kell érteni. Erre a körülményre azért hívjuk fel — már előljáróban is — a figyelmet, mert a holdak □-öl (abszolút) értékének megállapítása körül komoly nézeteltérések támadtak a per későbbi szakaszában.²¹ A holdak □-öl értékeivel való manipulálás ugyanakkor egyike volt a korábbi évtizedek gyakorlatából átörökölt szokásoknak, amelyet mindkét fél alkalmazott egymás kijátszására, és csak a mindenkori erőviszonyoktól, no meg a mérnöki furfangtól, az ügyvédi csúrs-csavarás sikerétől függött, hogy melyik peres fél érdekeit szentesítették a bíróságok.

Másodsor figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy az azonosítási-felmérési eljárás során kitűnt: míg egyfelől a volt úrbéres telkeseknek felkerekítve a négyszögöleket 104 hold maradványföldjük volt, addig törvényes illetőségükből másfelől, ugyancsak felkerekítve a holdak □-öl értékeit, 23 hold hiányuk is mutatkozott. Az egyes családoknál mutatkozó hiányt a másoknál lévő többlettel — összevontan — pótolták. A „tisza” maradványföld mennyisége ezért lett a törvényes járandósághoz képest mutatkozó többlet és hiány különbözeteként pontosan $80 \frac{1241}{1300}$ hold, az 1858. évi mérnöki felvétel alkalmával.²²

ban a volt telkes jobbágyok kezein 1858. évi mérés után talált feleslegeknek (Remanentiák) részletes kimutatása c. mérnöki felvételt.

²⁰ A birtokrendező eljárás menetére, szakaszolására, joggyakorlatára s az ennek során létrejött különböző iratfajták adatainak használhatóságára a közelmúltban megjelent munkánkban írottakat tekintettük mértékadónak. (A birtokrendezési periratok. Értekezések a történeti tudományok köréből. Bp. 1973. 7—105.)

²¹ Az eddigi szakirodalomban — valószínűleg a számítási eljárások nehézségei és bonyolult volta miatt — e kérdés vizsgálatának nem szenteltek kellő figyelmet. Egyedül Simonffy Emil tett ebben az irányban is kezdeményező lépéseket. (Tőle: Elkülönítés és tagosítás Kaposváron a jobbágyfelszabadítás után. Somogy megye múltjából Kl. Levéltári Évkönyv. 2. Kaposvár, 1971. 166—167.)

²² Lásd a V. számú táblázat 5—6—7. számú rovatainak összesített számadatait, amelyek-

Harmadszor: nem érdektelen, legalább is a földtulajdonviszonyok szerinti megoszlás vizsgálata szempontjából, hogy a maradványföldek nem telekaránylagosan oszlottak meg a volt telkesek között. Ezt az V. és VI. táblázat adatai jól mutatják. A peres eljárás folyamán is elhangzott, hogy „sok egynyolcados éppen annyit bír, mint a kétnyolcados”.²³ Ez az egyáltalán nem kivételes tény egyébként nehezíti — felaprózza a földtulajdon szerinti megoszlás rekonstruálásának munkáját, mivel a családfők egykori úrbériségét külön-külön kell vizsgálat alá vonni. A VI. számú táblázat második oszlopának számadatai számszerű képet adnak arról, hogy az egyes telkes családfők hogyan oszlottak meg telkeik névleges értékei szerint a maradványföld tekintetében. A III. táblázat pedig jelzi, hogy az akkor 261 családfőt számláló úrbéres házasoknak is volt némi maradványföldjük, azok családfőkénti megoszlásáról azonban nem ad képet. A periratokból megtudjuk, hogy a zsellérek „egy része bír, más része nem bír külsőségeket”,²⁴ vagyis maradványként elszámolandó külsőföldekkel csak egyes házas zsellércsaládfők rendelkeztek.

Negyedszer: a maradványföld mellett a működő mérnök irtásföldeket is felmért az egykori úrbéresek használatában. (I. számú táblázat.) Az irtásoknak minősített földek terjedelme az egész határ²⁵ közel 60%-át tette ki. Az egyes családfők birtokában levő mennyiségüket, illetve családfőkénti megoszlásukat táblázataink adatai nem mutatják meg. A mérnök azonban a birtokkönyvben erről is pontos kimutatást készített. Az adatokból megtudhatjuk: mindössze 5 telkes családfőnek nem volt irtványa, a 101 birtokában pedig — a maradványok mintájára — az irtásföldek is aránytalanul oszlottak meg. Az irtványok családfőkénti legkisebb terjedelme 755 □-öl, legnagyobb pedig $8\frac{1096}{1300}$ hold volt. A legtöbb ir-

tásföld családfőkénti nagysága 2—5 hold között mozgott, a teleknagyságtól függetlenül, aránytalan eloszlás képét mutatva.²⁶

Végül: a községnek, mint kommunitásnak a földterjedelmét az 1858. évi felmérés a szabadosokéval (a lelkészek, a tanító, a jegyző) összevontan mutatja ki. Ezért a községi földek nagyságát ebből a kimutatásból és esztendőből nem ismerjük pontosan. Viszont az első Combinatoriumból, amely egy újabb, 1859-i felmérés adatait is megőrökíti, a község birtokának terjedelme már külön is ki van mutatva. Csakhogy ekkor a holdakat már 1200 □-örel mérték. A különböző négy-szögölű holdak azonosítása után $37\frac{251}{1300}$ holdat kapunk. Ezért a község földjeként ezt a számot tekintjük mérvadónak.²⁷

*

nek forrása a 19. lábjegyzékben jelzett és a remanenciákról készített 1858. évi mérnöki kimutatás-

²³ PML. u. i. Tárgyalási jk. május 16-áról.

²⁴ Uo.

²⁵ A természetlenek, illetve haszontalannak feltüntetett területtel együtt.

²⁶ Voltak olyan 1/8-os gazdacsaládfők, akiknek csak 1, de olyanok is, akiknek 4 hold irtásföldjük volt. És viszont: A 2/8-osok közül akadtak, akiknek alig 2, de olyanok is, akiknek közel 9 hold irtásuk volt.

²⁷ PML. u. i. Az 1867. évi Egybehasonlító Irománynak az 1859. évi felmérés adatsorait tartalmazó, vonatkozó rovatában a községnek $40\frac{351}{1200}$ hold terjedelmű földje volt bejegyezve. Ez 48 351 □-ölnek felel meg, ami $37\frac{251}{1300}$ holddal egyenlő. Ennek a számnak a helyességét a periratok adatai is igazolják, amelyekben ugyanez a szám szerepel: 103 □-öl belső és 37 hold 148 □-öl külső földre osztottan.

Amikor az 1859.-i, április 5.-én kelt első bírósági végzés nyomán a bíróság, a község és az uradalom képviselőiből választott szakértői bizottság a működő mérnökkel együtt kiszállt a helységbe, hogy az ún. helyszíni szemlét megtartsa, s annak eredményeit és a felek észrevételeit jegyzőkönyvben rögzítse, tüstént kiderült, hogy ahány kérdés, annyi az ellentétes nézet a koronauradalom és a bogdányiak között. A község eleinte ahhoz a taktikához folyamodott, hogy nem fizette ki saját ügyvédjének költségeit, ami természetesen késleltette az amúgy is nehézkesen mozgó eljárás menetét. Az ügyvéd láthatóan maga sem igen buzgólkodott képviselni a község ügyét a bíróságon. Azzal az indokkal halogatta az időt, hogy csak rövid idő óta ügyvéd, az 1859 elejéig történekről semmit sem tud s kéri a tárgyalás továbbhalasztását. De az 1859. évi június 22-ére elnapolt tárgyaláson egyik fél ügyvédje sem jelent meg. Így történt, hogy a helyszíni szemle eredményeinek vitája csak szeptember 16-án kezdődött, mégpedig — a gyakorlatnak megfelelően — a felperes koronauradalom ügyvédjének, bizonyos Seregi Józsefnek előadásával. Jóllehet a jobbágytelkek összesített számának 24-ben történt megállapításával egyetértett, a legelőjárandóságra és erdőilletményre jogosult házas zsellércsaládfőknek 261-ben történt rögzítését már elvetendőnek tartotta. Álláspontjának hiteles és jogszerű igazolására egy 1848. évi úrbéri összeírásra hivatkozott, amelybe csak 249 házas zsellérház helyet jegyeztek be. Ugyanakkor nem tagadta, hogy a házas családfők valójában az 1858. évi felmérésben kimutatottnál is többen, tudniillik 297-en vannak, de ezt a körülményt két — külön elbírálandó — tényre vezette vissza. Először is — hangoztatta — 1848 után „sok telkes gazda házától telkét eladván, magát, mint zsellér tekintette és a működő mérnök úr ezen a külső telkektől így elválasztott belső jobbágytelkeket is, mint úrbéri zselléreket vette összeírás alá”.²⁸ Ez jogos ellenérv volt, mert az eljárásnál az 1848 áprilisi helyzetet kellett rendeletszerűen²⁹ alapul venni. Másodszor a felperes ügyvédje arra is rámutatott, hogy ugyanakkor, amikor „1 házhelyen 2—3-an is építettek” lakhelyet, 1848 után olyan „új házas” zsellérek is megjelentek, akik a forradalom előtt még nem is léteztek és akik 1848 óta „a telkesek belsősegeiből és külsősegeiből adás-vétel útján” szereztek kis földcsekéjüket. Csakhogy ezeket — érvelt tovább — szintén nem lehet az illetményre jogosult egykori házasok közé sorolni, és ebben megint csak igazza volt. Ha tehát a bíróság a fent előadott tényeket nem téveszti szem elől — folytatta a koronauradalom ügyvédje —, a legjobb esetben is csak a 249 egykori úrbéres házas zsellércsaládfő száma tekinthető törvényesnek. Annival is inkább, mert ennek elismerése is jóindulatú engedmény a koronauradalom részéről, amely — a telkeseken túl — csak 247 házas után kapott kárpótlást az államtól.³⁰ Ezek a felperes ügyvédjének érvei, amelyek az egykorú rendeletek tükrében kétségtelenül helytállóak voltak.

Az egykori házas zsellércsaládfők száma körüli kisszerű viaskodás mögött nem is annyira a néhány holddal kevesebb úrbériség visszatartásának földesúri érdeke, s ezzel összefüggésben a legelő- és erdőilletmény csökkentésének szándéka húzódott meg. Habár kevesebb zsellértelekre (8 házast 1 teleknek véve) kisebb legelő- és erdőjárandóság osztandó majd ki. Inkább a megváltandó maradvány- és az elvenni szándékolt irtásföldek általánosabb érdekű kérdéseit tarthatta szem

²⁸ Uo. Tárgyalási jk. 1860. máj. 16.

²⁹ Vö.: Magyarországot illető országos Törvény- és Kormánylap (a továbbiakban: OK.) I. k. 1853. 212—225. IV. Szakasz 46—47. paragrafus.

³⁰ PML. u. i. között az 1862. évi jún. 10-i és az 1872. évi aug. 16-i „Eljárási” jk.-nek időben visszautaló szövegrészei.

előtt a felperes ügyvédje. Mindkét kérdés ugyanis heves vitákat váltott ki az egész per folyamán és ezért a fentiek, amelyek önmagukban valóban csak kisebb kvantumú földek ide vagy oda csatolásának tulajdonjogát érintették, csak az egész kérdéskörrel összefüggésben mutatkoztak meg tényleges jelentőségükben. Ezért a házassági törvényesen megállapítandó számáról folytatott vita, tulajdonképpen egy jóval átfogóbb és jelentősebb kérdés részeként vetődött fel a peres eljárásban. Hiszen a néhány holddal kevesebb vagy több úrbériség kiadása, vagy a házások kezén felmért ugyancsak kis terjedelmű irtásföld elvonhatásának reménye még a legelő- és erdőjárandóság holdjainak lehető redukálásával együtt sem volt olyan súlyú tétel a pervita mérlegén, amely a cs. kir. Pénzügyi Ügyészséget képviselő ügyvédet makacs ellenállásra készítette s a birtokrendező per közel negyedszázados elhúzódságát indokolta volna. Mi állt hát az ellentétek középpontjában; milyen kérdésekkel fonódott össze a fent jelzett vita, amelyek az eljárás bonyodalmas voltának, az egyezségi kísérletek kudarcainak és a csak végbírószági ítélettel lezárható procedurának kellő magyarázatát adják?

2.

A peres vita zeg-zugos utakon kanyarodó menetét és fordulatait szinte lehetetlen aprólékos precizitással nyomon követni. Az eljárást szabályozó törvények-rendeletek és a tényleges joggyakorlat konfrontált vizsgálata most is külön tanulmányt igényelne.³¹ Azt mondhatjuk: ahány eset, annyiféle változat. E változatok jellemző, vagy ha tetszik tipikus alapvonásait kell keresnünk és meghatározni, mert az országos eljárás tömeges és sokszínű mozaikdarabokra hulló egyes esetei — végül is — jellemző színváltozatú alaptípusokban állnak és foglalkozhatók majd össze. De ne vágjunk az események elébe. Forduljunk vissza a tényekhez és emeljük ki az iratrengetegből a minket érdeklő legfőbb, útbaigazító adatokat.

A rendezőper kezdetétől, annak befejezéséig, miként ezt a szóbeli tárgyalásokat, a helyszínelő vizsgálatokat megőrkítő jegyzőkönyvek, majd az írásban folytatott peres eljárás iratainak a jogászai érvek hőmpölygő áradatát tartalmazó cirkalmas szövegei tanúsítják, két alapkérdés körül dült a vita a peres felek között. A már fentebb említett és a házások számával, illetve az általuk birtokolt földek tulajdonjogi elosztásával kapcsolatos vita, csupán része volt e kérdéshalmaznak. Mindenképpen figyelmet érdemel azonban az a körülmény, hogy már a per kezdetén, pontosabban az 1858. évi mérnöki felmérést közvetlenül követően egy centrális vitapont köré csomósodnak össze a per szálai. Ez a vitapont, amellyel a többi, s alább ismertetésre kerülő kérdések közvetlenül vagy közvetve összefüggtek, az osztályozás vitája volt.

³¹ Rámutattunk már arra, hogy a rendezőeljárás jogszabályai és joggyakorlata sok mindenben különböztek egymástól, mindig az adott esettől függően. A birtokrendezési periratok i. m. 23, Esettanulmány... c. módszertani dolgozatunkban pedig külön is kitértünk erre, az eddig kellően nem vizsgált kérdésre. Hangsúlyoztuk ugyanis, hogy az eljárás jogszabályok által meghatározott szakaszai távolról sem feleltek meg a joggyakorlat tényleges szakaszainak. E kérdés tisztázásának azért van jelentősége, mert megőrzi attól a tévedéstől, hogy a jogszabályok által előírt szakaszolás sémáját ráhúzzuk a valóságban sokkal bonyolultabb peres eljárás menetére, nem beszélve az egyes szakaszok újraismétléseiről és azok során a különféle változatokban is kitermelt számszerű eredmények misztifikálási veszélyeiről.

Ismeretes, hogy a rendezőeljárás második szakasza az azonosítást követő felméréssel még nem fejeződött be.³² A peres felek részéről történő szakértői bizottság bevonásával, de a földesúri mérnök vezetésével készítendő dülősztályozás: ez az egyik legkényesebb processzus még hátra volt községünk esetében is. Amíg a Mária Terézia-féle úrbírendezés során csak az egyes *helységeket* sorolták be meghatározott osztályokba, a dülők között előforduló minőségi különbségekre való tekintet nélkül, addig az osztályozás során most ugyanazon helység határrészeinek egymáshoz viszonyított minőségi eltéréseit is tekintetbe kellett venni. A dülők osztályozása úgy történt, hogy a becselő bizottság kikereste a határban a termőképesség szempontjából legjobb minőségű szántókat (és réteket), figyelembe véve azoknak a helységtől való távolságát is, és azokból a mérnök 1 holdat 1100 □-örel mért fel. Ezek lettek az első osztályzatú földek, amelyekhez a kevésbé jó, illetve a gyengébb minőségűeket úgy viszonyították, hogy ez utóbbiaknál a holdakat már 1200—1300 □-örel vették. A réteknél a □-öl értékek rendszerint 800—1200 között mozogtak.³³ Közhely — és ezért csak utalunk rá—, hogy a holdak □-öl értékeinek általában csekély különbségei alig feleltek meg a dülönkénti földrészek minőségileg nagyobb különbségeinek. Minden esetre fontos körülmény, hogy egy-egy hold értéke mindaddig viszonylagos érték maradt, ameddig a dülönkénti osztályozás különböző □-ölei szerint az abszolút értékeit meg nem állapították most már egy község határán belül is. Ha a földesúri mérnök a munkát részrehajlás nélkül végezte, akkor — legalább is a törvényszabta lehetőségek határán belül — igazságosan járt el. A dülönként eltérő minőségű és fekvésű földek eltérő négyyszögölekkel számolt megfelelő holdértékeit parcellánként, majd a birtokosok neve, illetve házszáma alatt egyenként és összevontan is feljegyezte, minden esetben feltüntetve, hogy a holdakat mekkora négyyszögölekkel számolta.³⁴

Az eljárás e jelzésszerű ismertetéséből is nyilvánvaló lehet, hogy a dülők osztályozása tág lehetőséget engedett a különféle visszaéléseknek. Igaz, hogy mindkét fél — szakértői útján — az osztályozásnál is képviseltette magát a helyszínen,³⁵ sőt kifogásait és észrevételeit is előadhatta s ezzel mintegy formailag biztosítva volt az eljárás tárgyilagos végrehajtása. Ugyanakkor nem tévesztendő

³² Vö.: az idevágó alaptörvények közül az 1836. évi X. tc. 6. paragrafusának g) pontját; az 1856. évi febr. 2-án kelt bel- és igazságügyminisztériumi rendelet 170—171. paragrafusait. Az irodalomban: főként *Simonffy E.* számos értékes tanulmánya közül a legelső: Az úrbéri birtokrendezések Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után (Agrártörténeti tanulmányok, Szerk. Szabó István, Bp. 1960. 344—350), valamint: *Sándor P.*: A birtokrendezési periratok i. m. 21—22, 36—56. Az egykorú irodalomból elsősorban: *Tóth Lajos*: Úrbéri kalauz. Pest. 1872, 317 és *Bay Ferenc*: A birtokrendezési perek természetének rövid vázlat. Debrecen, 1856. 28—30.

³³ Kivételt képeztek Temes-Torontál és Krassó megyék, amelyekben 1 holdat 1600, illetve Szerém és Verőcze megyék, ahol 1 hold szántót 2000, 1 hold kaszálót 1000, majd végül Pozsega, ahol az 1 hold szántót és kaszálót 1296 □-ölnek vettek az 1836. évi V. tc.-nek az úrbéri telki állományról szóló cikkelye szerint. A Zala megyei viszonyokra: *Simonffy*: i. m. 351. Megjegyezzük: bár a dülősztályozás során megállapított holdak □-öl értékei — mennyiségi értelemben — abszolút értékűek voltak, helyesebben lettek, mivel azonban a minőségi becslés összehasonlítás útján történt, ezért a legjobb (s az ehhez képest közepes vagy gyenge) minősítést nyert földrészek osztályozása — a minőség tekintetében — viszonylagos alapon állt. Ezért az egyes helységek azonos osztályzatú dülői közt, a holdak azonos □-öl értékei ellenére is minőségi különbségek voltak.

³⁴ A dülők, majd ezen belül a parcellák szerinti eredményeket a *sorozati*, a birtokosok szerinti összevont adatokat pedig az osztályzati *kivonati* birtokkönyvek tartalmazták. Az így bejegyzett számadatok, csak a *hitelesítés után váltak* érvényessé!

³⁵ Vö.: az 1835. évi X. tc. 6. paragrafusának az úrbéri perről szóló bekezdését; az 1856. évi s már idézett miniszteri rendelet IV. fejezetének 164. paragrafusa.

szem elől, hogy miként a felmérést, úgy az osztályozást is a földesúr által fogadott és fizetett mérnök irányította, akinek a dülők szerint különböző holdakkal számolt □-öl értékek meghatározásánál is döntő szerepe volt.³⁶ Mindezzel kapcsolatban hadd hívjuk fel a figyelmet az alábbi fontos körülményre. Nem volt mindegy, hogy a klasszifikálást *milyen alapon* és sokszor az sem, hogy *milyen sorrendben* végezték. Az esetenkénti praxis ugyanis két szélső variációt mutatott. Az egyik változat szerint (rendszerint a felmérés megtörténte után) az úrbéresnek minősített és már mennyiségileg meghatározott földterület képezte az osztályozás alapját. Ilyenkor, ha a mérnök igazságosan járt el, a dülőosztályozás eredményei szerint kapott új holdak — az ún. osztályozott holdak — *összesített eredményei abszolút értékben* megfeleltek a felmért úrbéres terület korábbi holdértékeinek. Ugyanazon területre vonatkoztatott és a felmérés, majd az osztályozás egymást követő két fázisában nyert kétféle holdérték összesített eredményei csupán *névélegesen* különböztek egymástól, de négyyszögölértékük megfelelt egymásnak. Nem így a másik változat esetén, amelyre rendszerint akkor került sor, amikor a kérdéses földek felmérése még nem történt meg, hanem az eljárás *az osztályozással kezdődött vagy az osztályozás a felméréssel egyidőben ment végbe*. Ebben az esetben a kérdéses földek területe — felmérés hiányában — még nem volt pontosan ismeretes, a két fél, illetve a mérnök legfeljebb az azonosítás eredményeit ismerte; vagyis csak azt, hogy mekkora úrbéres terület jár az egykori úrbéreseknek, de csak *ideális* holdak, azaz a helység úrbárium szerinti besorolása alapján. Ez a helyzet pedig megnövelte annak esélyeit, hogy az osztályozás alapja és kiindulópontja most ne a felmérés után már pontosabban meghatározott tényleges járandóság, hanem — miután ezt még nem számolták ki — annál kisebb földterület lehessen. Az ilyen manipuláció leggyakoribb módja pedig az egykori úrbéres földek magasabb osztályba sorolása volt, ami viszont *abszolút kisebb négyyszögöl értékű holdak alapulvételét vonta maga után*. Ebben az esetben tehát az történt, hogy a korábban mondjuk még egységesen 1300□-öles holdakkal mért úrbéres területet később csak 1000—1200□-öles holdakkal mérték ki, ami — a holdak *névéleges* értékeinek változatlan-sága ellenére is — *abszolút kisebb* földterület számbavételét eredményezte.³⁷

A bogdányi per vitapontjai az alábbi kérdések körét ölelték fel:

1) az úrbéresnek tekinthető, volt házas zsellérek számának és az általuk birtokolt különböző jogi minősítésű földek terjedelmének és tulajdonjogi elosztásának,

2) a dülőosztályozás során alkalmazott holdak □-öl értékeinek,

3) a holdak □-öl értékeivel összefüggésben a megváltandó maradványföldek holdértékének és ezzel kapcsolatban a megváltás összegének,

³⁶ Mindezekről bővebben id. tanulmányunkban. 22—23, 37—57, 79.

³⁷ A korábbi évtizedek gyakorlatára vö.: *Varga János*: Az úrbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében az úrbérendezés és 1836 között c. tanulmányát. (Agrártörténeti Szemle 1954. 1—4. k.) Hasonló esetek a Pest megyei Zsámbékon, ahol a holdak □-öl értékeit a remanentiáknál 1200-ról 1100 □-öldre csökkentették (PML. u. i. Zsámbék. 11809/1875. sz. u. irat.); Csomádon, ahol a holdak korábbi 1300—1400 □-ölei 1200-ra, a maradványok esetében 1000-re csökkentek (uo. Csomád 19/863. sz. u. irat); az Esztergom megyei Nyestán 1200-ról 1100 □-öldre csökkentek a holdak. (A birtokrendezési periratok i. m. 92.) A tömegesen előforduló hasonló esetek még módszeres feltárássra és elemzésre várnak. Megjegyezzük: a holdak □-öl értékeinek a dülőosztályozás során végrehajtott csökkentése a felmérés-osztályozás sorrendjével nem okvetlenül függött össze. Az előbb, vagy a felméréssel egyidőben végrehajtott osztályozás etekintetben csak az *esélyeket* növelte meg.

- 4) az irtásföldek jogi minősítése körül, nem különben azok területi nagysága,
- 5) a községnek mint komunitásnak birtokában levő földek megtartása,
- 6) az egy egész telekre kiosztandó legelő- és
- 7) erdőjárandóság nagyságának megállapítása köré fonódtak a vita szálai.

Mivel a klasszifikálás s ezzel összefüggésben a holdak □-öl értékeinek meghatározása a vitatott földek tulajdonjogi elosztásán túl azok terjedelmét is meghatározta, további vizsgálatainkat e döntő kérdés ismertetésével folytatjuk.

A szóban, majd 1876-tól írásban folyó hosszadalmas per során, amely úgyszólván az összes bírói fórumokat végigjárta, az osztályozás körüli bonyodalmak állnak a vitatott kérdések középpontjában. A két fél nézetei merevek és hajlíthatatlanok, évek haladtával sem közelítenek egymáshoz. A helység ahhoz az álláspontjához ragaszkodik, hogy a mérnök a holdakat továbbra is 1300 □-ölelvel számolja, vagyis azt kívánja, hogy a holdak □-öl értéke — a korábbi gyakorlatnak megfelelően — a dülőosztályozás során is változatlan maradjon.³⁸ A bogdányiak érdekeit képviselő Hoblik ügyvéd álláspontja védelmében két érvet forgat fegyverként az izzó vita tüzeiben. Először a már jelzett 1822. évi kimutatásra utal, amelyben a holdakat valóban 1300 □-ölel mérték. Ezt az „usust” továbbra is érvényesítendőnek tekinti. Ezt megtámogatva azonban unos-untalan emlegeti, hogy a helység földjei silány minőségűek, a Duna áradásainak gyakran ki vannak téve s csupán a kedvező piachelynek köszönheti az első osztályba sorolását, holott gyenge s áradásoktól pusztított földjei miatt valójában a negyedik osztályba volna sorolandó.³⁹ Az érvek alapjául szolgáló tények, a korábbi uzus, a szántó- és a rét-földek gyenge minősége, a dunai part mentén húzódó szegélyének folyvást keskenyülő volta, kétségtelenek. Legfeljebb az érvek *jogosságát* illetően támadhatnak kételyek, rést hagyva a felperes ellenérveinek. Ezek el is hangzának, miként ezt a másik fél ügyvédje, Seregi József válaszai bizonyítják. A koronauradalom képviselője ugyanis arra hivatkozik, hogy a helység az első osztályba nyert besorolást, mellesleg azt is állítja, hogy a korábbi felmérések nincsenek hitelesítve⁴⁰ és ezért nem is lehetnek érvényesek, de legfőbb — és tegyük mindjárt hozzá, jogos — érvként azt hangoztatja, hogy az egykori gyakorlat a dülők osztályozásánál szükségképpen érvényét veszti, s ezért a holdakat immár nem lehet egységesen 1300 □-ölel mélni, hanem a klasszifikálás alapján megállapított új, s különböző mértékben csökkentett □-ölek válnak a kimérendő földek legkisebb mértékegységeinek alapjává. Ez a vita a többi kérdésekkel összefonódva, hosszan gyűrűzött tovább és nagy perpatvart kavart. 1863 elején a helység képviselője „Óvás”-t és „Tiltakozás”-t jelent be a bíróságon, a felperesé „Nyilatkozat”-ot nyújt be, de az egybe-hasonlító iromány, amely a permenet második szakaszának lezárását jelzi, a vitatott kérdések megoldatlansága miatt még 1865-ben sem készülhetett el. Erre csak 1867-ben kerülhetett sor, s bár a hitelesítést Győri Lajos hitelesítőmérnök aláírása tanúsítja, ez a processzus, mint utaltunk rá, a „felek közbejötte nélkül”, vagyis mindkét fél ellenére történt, s ezért nem meglepő, hogy a vita tovább folyt s „ítélet általi eldöntést” kívánt. 1874-ben a törvényszék új egybe-hasonlító iromány elkészítéséről döntött, többek között előírva, hogy a mérnök az osztályozás során a belső földeket az I. osztályzat szerint, a réteket pedig a szántónak meg-

³⁸ PML. u. i. Bogdány. Eljárási jk. 1862. jún. 10. A felperes koronauradalom álláspontjára korábbról: Tárgyalási jk. 1860. máj. 16.

³⁹ Lásd pl. a bogdányiak „Ellenirat”-át 1876. ápr. 12-éről.

⁴⁰ Az 1876. évi máj. 8-i „Válasz”-irat. 874/1876. sz.

felelően 1100—1200—1300 □-öles holdakkal számítsa és hitelesítse és a per ez újabb „felszerelés”-ét mutassa be a bíróságnak. De Török Ferenc, az új uradalmi mérnök, a kombinatoriumot ekkor sem készíti el, mert „több helyen a birtokkönyvben hibák vannak”.⁴¹ Miről is volt tulajdonképpen szó?

Vizsgáljuk meg az osztályozás eredményeit.⁴² Kiindulásként tudjuk, hogy a mérnök 1858-ban $968 \frac{1241}{1300}$ hold, azaz pontosan 1 259 641 □-öl úrbériséget mért fel a volt telkeseknél. Azt is tudjuk, hogy ebből 888 hold, 1 154 400 □-öl volt a törvényes illetmény és $80 \frac{1241}{1300}$ hold, 105 241 □-öl a megváltandó maradvány.

A dülők osztályozása alkalmával azonban a holdak □-öl értékei a dülők, illetve a földek minősége szerint megváltoztak. Ezt talán a legjobban az alábbi táblába foglalt szám adatokkal mutathatjuk be. (Lásd az 1. és a 2. számú táblákat.)⁴³ Az idevágó források adatait — a tények igazolhatósága kedvéért — pedig a VII. és VIII. számú táblázatokban külön is közöljük. (Lásd a VII. és a VIII. számú táblázatokot.)

1. táblázat. A hitelesített osztályozás eredményei a holdak különböző □-ölei szerint (A VII. tábla adatai)

	Az osztályozott úrbériség terjedelme				összesen
	1000 □-ölben	1100 □-ölben	1200 □-ölben	1300 □-ölben	□-öl
A □-ölek csoportjai szerint	151 999	84 162 64 529	94 977 492 855	371 544	1 260 066
összesen	151 999	148 691	587 832	371 544	

Az eredményeket — kontrollként — ezred holdakban is közöljük. Ezeket az adatokat a 2. számú táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A hitelesített osztályozás eredményei a különböző □-ölekkel számolt holdak csoportjai szerint (A VIII. számú tábla adatai)

	Az osztályozott úrbériség terjedelme ezred holdakban				az ezred holdak összesen
	1000 □-ölben	1100 □-ölben	1200 □-ölben	1300 □-ölben	
A □-ölek csoportjai szerint ezred holdakban	151,999	76,466* 58,662	410,712 79,148	285,803	1 062,790
összesen	151,999	135,128	489,860	285,803	

* Vö.: A VII. és a VIII. számú táblázatok megfelelő adataihoz fűzött megjegyzéseinkkel.

⁴¹ Eljárási jk. 1874. nov. 18.

⁴² „Bogdány község úrbéri birtokainak osztályozás szerinti kiszámítása az 1862. évben hitelesített telekkönyv után” c. illetve az ennek alapján 1875 áprilisában kiszámolt és ekkor Papp Zsigmond úrbéri szabályozó mérnök aláírásával ellátott melléklet, valamint az 1874-ben készült és 75-ben hitelesített Egybehasonlításnak a „földmérési állapot”-ot osztályozott holdakban feltüntetett adatai.

⁴³ Az egyszerűség kedvéért itt csak a volt telkesekre vonatkozó számításokat közöljük.

Kiszámítható, hogy a két táblázatba foglalt adatok azonos végeredményekre vezetnek.⁴⁴ A felmért és osztályozott úrbériség most 1062,790 ezred osztályozott holdat tesz ki. A 2. számú táblázatba foglalt holdértékeket most számoljuk vissza a megfelelő □-öl értékekre. Ekkor az alábbi sorokat kapjuk:

a) van 1000 □-öles holdakban egy tétel,	a 151,999 ezred hold = 151 999 □-öl
b) van 1100 □-öles holdakban	kettő tétel a 76,466 ezred hold = 84 112 □-öl
	és az 58,662 ezred hold = 64 528 □-öl
c) van 1200 □-öles holdakban	kettő tétel a 410,712 ezred hold = 492 854 □-öl
	és a 79,148 ezred hold = 94 977 □-öl
d) van 1300 □-öles holdakban egy tétel,	a 285,803 ezred hold = 371 544 □-öl

Ha a kapott négyszögöl értékeket most 1300 □-öles holdakban fejezzük ki, akkor a fenti sorrendben a következő holdértékekre jutunk:

a)	=	116.922	ezred	hold
b)	=	114.338	„	„
c)	=	452.178	„	„
d)	=	285.803	„	„
összesen	=	969 241	ezred	hold

Ez az összeg pedig, a fél holdat sem elérő, s ezért mellőzendő különbségtől eltekintve, azonos az egykori, 1858. évi felmérés eredményével. Így tehát, ha — az eddigiek ismeretében — váratlanul hat is, a mérnök mégis jól számolt, nem csalt és nem is vont el földet a parasztoktól a koronauradalom javára. Hiszen immár bizonyított tény, hogy az egykori kereken 969 (1300 □-öles) holdnak — persze most már a dűlőosztályozást követő etapban — az 1062.790 *osztályozott* hold lett az abszolút értékű megfelelő területmértéke. Pillanatnyilag tehát értetlenül állhatunk az eseményekkel szemben, amelyekről már tudjuk, hogy nagy vitát kavartak, amit a számokba sűrített tények egyelőre nem látszanak igazolni. Hiszen kiderült, hogy — a felméréstől az osztályozás hitelesítéséig tartó hosszú procedura alatt — egyik peres fél javára vagy kárára sem történt változás. Az egykor felmért úrbéres terület az osztályozás után is változatlan maradt, viszont a peres vita alapját elsősorban éppen az osztályozás képezte. Paradox helyzet a történeti események és az azokat regisztráló számszerű tények között. Úgy tűnik, mintha az események részeként keletkezett adatok ellentmondának a történet nyers valóságának. Ez azonban csak akkor látszik így, ha nem hatolunk az események mélyére, ha számadatainkat nem a magát elbeszélő történet közegébe ágyazva értelmezzük és szólaltatjuk meg. Mert bár tény és való, hogy a kiosztandó úrbéres terület a felmérés és osztályozás során, két évtized elmúltával sem változott meg, de az események fonalát tovább fejtegetve, azt is látni fogjuk, hogy e változatlanság leple alatt hol is rejlett a valódi probléma.

⁴⁴ A két végösszeg között a 425 □-öl eltérés figyelmet sem érdemlő különbség.

Nem az 1062.790 osztályozott holdnyi összes úrbériség mennyiségét, illetve e területnek paraszti tulajdonjogát vitatták a peres felek. Az ellentétes nézetek — ezen belül — *a törvényes illetmény és a maradványföld mikénti megosztásának eltérő módjai és eredményei körül csaptak össze*. A koronauradalom ügyvédje állandóan hangoztatta: mivel a község első osztályzatú, ezért a holdakat nem lehet 1300 □-öllel mérni. Jogilag helyes érvelés azonban csalárd mérnöki számításra adott alkalmat. A felmérést követő osztályozás során ugyanis kiderült, hogy az uradalmi mérnök a következőképpen számolta ki a megváltandó maradványföldek összegét. Alapul az 1062,790 *osztályozott* holdat vette, ehhez az összeghez még hozzászámolta a már említett új házások birtokában talált 7.132 *osztályozott* holdat (mint amelyek egykor a volt telkesek birtokát képezték) és így 1069.922 *osztályozott* holdat kapott. Ebből az összegből — és itt rejtőzött a csalárdság — 888 *osztályozott* holdnyi törvényes illetményt vont le. Eredményként 181.922 *osztályozott* hold megváltásra kerülő maradványföldet mutatott ki, amiért a volt úrbéreseknél holdanként kereken 19 ft-nyi megváltási összeget (meg a tőke 5⁰/₀-os kamatait) kellett fizetniök. Amikor a koronauradalomnak ez a követelése a bogdányiak tudomására jutott, kitört a nagy méltatlankodás. Először mindvégig tagadták, hogy az új házások a volt telkesektől vették volna a 7.132 *osztályozott* holdnyi földet. Ezt — mondták — maguknál az újházasoknál kell számba venni és nem náluk. Főleg azonban ahhoz az eredeti álláspontjukhoz ragaszkodtak makacsul, hogy a földeket továbbra is 1300 □-öles holdakban kell kimérni, és ebben az esetben — hangoztatták — csak $80 \frac{1241}{1300}$ hold maradványföld megvál-

sára kötelezhető. Ők ugyanis így számoltak: volt 968 $\frac{1241}{1300}$ hold úrbériségük, járt nekik 888 (1300 □-öles) hold illetmény, és a két összeg különbözeteként fennmaradó maradványföld ezért valóban $80 \frac{1241}{1300}$ hold. A kétfajta számítási eljárás és

azok eredményei között így lényeges különbségek voltak. Az osztályozás és ezzel összefüggésben a régi holdak □-öl értékei változtatásának leple alatt csalárd mérnöki manipuláció rejtőzött, amely, mielőtt a bíróságon konkrét követelés formáját öltötte, méltán váltotta ki a bogdányiak heves ellenszegülését. Nem kevesebbről volt szó ugyanis, mint arról, hogy a volt telkesek a valóságban kevesebb illetményföldhöz jutnak, ugyanakkor pedig ténylegesen több maradványföld megváltására kényszerülnek, bár összes úrbériségük terjedelme tényleg változatlan marad. Ez a körülmény pedig már világosan magyarázza és indokolja is a két fél között keletkezett perpatvart. Az osztályozást követő mérnöki számítások kényes pontja — mellőzve egyelőre az új házásoktól a telkesekhez visszazámolt 7.132 *osztályozott* hold ügyét — az illetményföldek eredetileg 888 (1300 □-öles) holdjának számítási manipulálása volt. Napnál világosabb ugyanis, hogy 888 (1300 □-öles) hold a 888 *osztályozott* holddal nem vehető egyenlőnek. Ha a forrásokból nem is tudtuk — mert nem is lehet — kideríteni, hogy az *eredeti* 888 hold mekkora *osztályozott* holdnak felelt meg, az minden esetre nyilvánvaló — tekintettel a holdak □-öl értékeinek csökkentésére —, hogy a felmért illetmény nagysága — a □-ölek csökkent értékének megfelelően — *ezáltal már magasabb összegű osztályozott holddal kellett hogy egyenértékű legyen*. A működő mérnök mégsem így számolt, hanem a 888 (1300 □-öles) holdat — nem minden érdekel nélkül — egyszerűen 888 *osztályozott* holddal vette egyenlőnek. Ezzel az eljárással — burkoltan — *illetménycsökkentést* hajtott végre, de mivel az úrbériség összes mennyiségét

változatlanul hagyta, ennek a csökkentésnek az úrbériségen belül jelentkeznie kellett. Jelentkezett is, mégpedig a megváltandó maradványföldek megnövelt összegében. Ezért változott az eredetileg $80 \frac{1241}{1300}$ hold maradványföld 174.790

osztályozott holdra, amihez még hozzácsapták az említett 7.132 osztályozott holdat, és ezért a koronaadalom ügyvédje a volt telkesektől összes maradványként 181.922 osztályozott hold megváltását követelte.

Csakhogy az *eredeti* maradványföld 105 241 □-ölnyi terjedelme, ha a legkisebb, tehát 1000 □-öles kisholdakkal mérünk is (bár tudjuk, hogy az osztályozás során a holdak □-ölei 1000—1100—1200—1300 □-öl határai között változtak), akkor is csak $105 \frac{241}{1000}$ holdra, nem pedig 174.790 osztályozott holdra

jutunk, mint ezt a földesúri mérnök számolta és a koronaadalom ügyvédje követelte. (Tudniillik, ha az újházások földjeinek beszámításától eltekintünk.) Akárhogy is számolunk, a mérnöki manipulálás a bogdányiak hátrányára egyértelműen kitűnik. Ha ehhez még azt is hozzá vesszük, hogy a maradványföldek magasabb holdszáma után (függetlenül azok □-öl értékétől) a megváltási összeg is megemelkedik (az eredeti összterjedelem után a tőke összege kerekén 1539 Ft volt, az utóbb kiszámolt után viszont már 3300 lett), teljesen érthető az alperes község szívós ellenállása a koronaadalom követeléseivel szemben. Pöröltek is éveken át, szapulták az osztályozást, amelynek örve alatt megrövidültek. Újból és újból előadták jogos érveiket, mindaddig, amíg lehetett.⁴⁵ A pernek azonban 1880-ban vége lett, s hogy milyen eredmény született, melyik fél lett a győztes és melyik a kárvallott, a végső mérleg készítése fogja majd megmutatni.

3.

A vita közben a többi kérdésekben is tovább folyt, hasonló szívós kitartással. Így a zsellérföldek vitája is éles szóváltásokra, majd írásbeli beadványok gyártására készítette a peres felek képviselőit. A pörösködés a 249 házas család esetében ugyan kis tételről folyt, de az egész eljárás természetére vetett fényt, miként csavarodtak — két oldalról is — a bogdányiak kijátszását célzó ügyeskedések számai a néhány holdnyi földterület tulajdonjogáról folyó vitapont köré. Regisztráljuk a tényeket.

Tudjuk, hogy a mérnök az 1858. évi felmérésnél a volt házas családfők tulajdonában pontosan 60 788 □-öl, vagyis $46 \frac{988}{1300}$ hold úrbéres földterületet

mért fel. Az osztályozás során viszont 48.235 *osztályozott* holdat mutatott ki.⁴⁶ A holdak □-öleinek ismeretében megállapítható, hogy ez a mennyiség 40.360 (1300 □-öles) holddal, vagyis csak 52 583 □-ölel egyenlő, s ezért 8 205 □-öl (6.628 1300 □-öles hold) elvonása mindjárt tetten érhető. A *névolegesen* nagyobb

⁴⁵ Fentiekről elsősorban a már említett Combinatoriumok és az írásos vitaanyagot tartalmazó ellen-válasz és viszontválasziratoknak a kérdésére vonatkozó részletei tájékoztatnak.

⁴⁶ Vö.: Egybehasonlító Iromány 1874. március 20-án. Beltelek 1100 □-öles holdban = 43,129 oszt. hold, szántó 1200 □-öles holdban = 0,871 + 1300 □-öles holdban 2, 250 összesen 3,421 oszt. hold, kaszáló 1000 □-ölben = 0.930 és 1200 □-ölben = 0, 755, összesen 1,688 oszt. hold.

osztályozott holdak mögött tehát *abszolút kisebb értékű* □-ölek bújtak meg. Ezt az „elszámítást” a község ügyvédje nem is vette észre, nem is tette szóvá. Az ilyen elnézés egyébként sem volt ritka a birtokperек történetében, mivel közismert, hogy az ügyvédek a szakmai ismereteket megkívánó mérnöki munkálatokban nem igen voltak jártasak.⁴⁷ A vita abból keletkezett, hogy a koronauradalom az így — rejtetten — megkurtított úrbéres területből 5.100 osztályozott holdat, mint maradványt megváltandónak kívánt elismertetni a bíróságon, amelynek jogosságát a bogdányiak, amíg csak tudták, tagadták.⁴⁸ A vita hevében nem is tudták, hogy 6.628 (1300 □-öles) holddal valójában már meg is rövidültek.

Más formában, de nagyon hasonló céllal működött a mérnök az *irtásföldek* felmérésénél is. A felszínen a *jogi* érvek és ellenérvek domináltak. Etekintetben teljesen szokványos esetről volt szó. Amíg a koronauradalom az irtásokat visszaválthatóknak tekintette, mivel azok — szerinte — nem „örök időkre szóló szerződés mellett adattak bérbe”, az irtásdíjak és a beruházások megtérítése mellett e földeket saját tulajdonába kívánta vonni.⁴⁹ Ezzel szemben a község, illetve ügyvédje fennen hangoztatta, hogy a bogdányiak e földeket „saját jobb létökre” kapták s „ember emlékezetet meghaladó idők óta” 1/7 dézsma fizetése mellett használták, szabadon adták-vették, ezért e földek — a legrosszabb esetben is megváltással ugyan —, de saját tulajdonukat képezik.⁵⁰ Az érvek és ellenérvek csatája még a 70-es esztendőkbén sem dőlt el. A felperes 1866. évi keresetlevelében azonban már azt olvashatjuk, hogy mivel a nevezett irtványok az 1871. évi 54. tc. 5. paragrafusa b. pontjának rendelkezései alá tartoznak, ezért azokat a volt úrbéreserek fele részben megválthatják, másik fele viszont az uradalmat illeti.⁵¹ Ez a fordulat már az alkura lépés szándékát jelezte, de minden eredmény nélkül. Alperes község ügyvédje ugyanis mindvégig kitartott eredeti álláspontja mellett: az „örök időkre” kapott földek visszaválthatatlanok. A vitát itt is csak a Kúria döntötte el. Addig is, míg ezt a döntést megismerjük, tekintsük csak meg: mi is történt az irtásföldek felmérése és osztályozása során?

Ezúttal is tudjuk, hogy a mérnök 1858-ban az egykori telkesek birtokában 365 548 □-öl ($281 \frac{248}{1300}$ hold), a házasokéban pedig 11 724 □-öl ($9 \frac{24}{1300}$ hold) irtás-földet mért fel. Az 1874. évi Combinatoriumnak az 1862. évi „hitelesített földméri állapot”-ot mutató megfelelő rovatai szerint a telkes gazdáknak 321.226 (1200 □-öles) hold irtásuk van, vagyis pontosan 385 470 □-öl. Ez viszont már 19 922 □-öllel, kereken 15 (1300 □-öles) holddal több, mint amennyi 1858-ban volt. Egy 1866-ból kelt újabb mérnöki felmérésben a négyszögölek száma már 399 117.⁵² Az eltérés az eredeti mennyiségtől ezúttal már $33\ 569$ □-öl, vagyis $25 \frac{1069}{1300}$ hold. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a házasok kezén felmért meny-

⁴⁷ Hangsúlyoztuk ezt id. forrástanulmányunkban 80—81.

⁴⁸ Vö. a már idézett vitairatokat.

⁴⁹ Vö. az 1853. évi márc. 2-i nyílt parancs 9. paragrafusának idevágó szövegével.

⁵⁰ Uo. az örök időkre földhég vagy természetbeni adózások mellett szerződésileg átadott irtások a parasztlak által megváltandók.

⁵¹ Felperes 1876. évi érdemleges keresetlevele.

⁵² „Pest megyei Bogdány helység határában létező 1859. évi felmérés, de még utóbbi 1862-ik évi Január 30-án bíróilag megtett bemonadások és összeírások alapján talált irtásföldek megváltási díja [az] 1863-ik évi Január 30-án hitelesített becslevél alapján történt részletes kimutatása és felszámítása” c. melléklet, amely 1866 októberében készült, valamint az 1875. évben hitelesített Combinatorium adatai.

nyiségi soroknál is. A mérnök ugyanis 1862-ben már 19.386 (1200 □-öles) hold irtást számolt el náluk, ami 23 263 □-öl s így a korábbihoz mért többlet itt 11 539 □-öl, vagyis $8 \frac{1134}{1300}$ hold. Végeredményben tehát az 1860-as években felmért és a 70-es esztendőkből hitelesített földmérések az egykori úrbéres család-fők birtokában összesen $34 \frac{903}{1300}$ holddal *több* irtásföldet mutattak ki. A földesúri

mérnök eljárása itt is egyértelmű. Ha a bírói pereskedés során kétségessé vált az irtásföldek visszaváltásának földesúri jogossága, akkor — számítási ügyeskedéssel — arra törekedett, hogy alkalmazójának érdekében legalább több irtásföldet mutasson ki, hiszen így magasabb megváltási díjat csikarhatott ki a községtől, illetve természetbeni váltsággal nagyobb mennyiségű irtást kanyaríthatott ki a községi birtokából. Alperes község ügyvédje ezt a furfangot sem érte tetten, a per folyamán nem is célzott rá. Abban a hiszemben volt, hogy az irtások egészét váltság nélkül is megbízói tulajdonában tarthatja. Erre utal ugyanis a bogdányiaknak az az ellenirata, amelyet ügyvédjük 1876. április 12-én terjeszt elő a törvényszéken. Ebben az ügyvéd kerekén kimondja, hogy az irtványok felét természetbeni váltság formájában sem hajlandó a koronauradalomnak kifizetni, mivel azok, mint „örök időkre adott” földek a bogdányiak jogos tulajdonát képezik.⁵³ Ez a példa is mutatja azt a — rendezőeljárásnál egyébként is megfigyelhető gyakori — jelenséget, miként futott üres járatokon a jogi érvelések útja, amely nem volt párhuzamos a mérnöki műveletek bonyolult — és ezért sok praktikát is rejtető — menetével.

A községi földek vitájának tárgya pedig az volt, hogy a $37 \frac{251}{1300}$ holdnyi területből a koronauradalom 34 holdat eleinte „foglalás”-nak minősít s ezért visszavonhatónak kívánja megítélni.⁵⁴ A periratokból kitűnik, hogy ezt az igényét a bíróság elveti s a földek jellegét, jogi eredetét felülvizsgálandónak tartja. Ezt követően a felperes ügyvédje — miután követelésének jogosságát maga is kétségesnek látja — a vitatott földet megkísérli megváltandó maradványnak minősíteni, hogy kárpótlást csikarjon ki érte. Úgy látszik ez sem sikerült. Az 1868-ban hitelesített Combinatorium szerint a $37 \frac{251}{1300}$ holdat a község tulajdonában levő

földként regisztrálja.⁵⁵ Ezen a ponton azonban a felperest képviselő ügyvéd — fenti oknál fogva — megmakacsolja magát, s így a vita a két fél között e kérdésben is a végbírói ítéletig húzódik.

Nézeteltérésekre kerül sor a legelő- és erdőjárandóság ügyében is. Ismertes,⁵⁶ hogy a legelőilletőség meghatározásánál a volt úrbéresek úgy jártak el, hogy

⁵³ Lásd a már említett Ellenirat vonatkozó passzusát. Lásd még az 1867. évi első Combinatoriumot, ahol a bejegyzések még arról vallanak, hogy az irtásoktól mind a telkesek, mind a zsellérek „törvény szerint elesnek”.

⁵⁴ Tárgyalási jk. 1860. máj. 16.

⁵⁵ Lásd a már többször említett Combinatorium vonatkozó rovatának adatait, amelyben azonban a holdak 1200 □-ölel vannak feltüntetve, de abszolút értékük a fentivel azonos.

⁵⁶ Az újabb irodalom sok érdekes részletet fedett már fel erről az egyik legnehezebben megoldható kérdéstről. Lásd újabban: *Simonffy: Elkülönítés és tagosítás Kaposváron . . .*, és *Kanizsa utolsó pere . . .* címűs már idézett értékes tanulmányait. Az eljárásra: *Sándor: A birtokrendezési periratok . . .* 22. A Fejér megyei viszonyokról vö.: *Az úrbéres népesség megoszlásának statisztikájához Fejér megyében 1828—1864 c. tanulmányát.* (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. sz. Székesfehérvár 1973. 226—238.)

(a helyi szokásnak megfelelően) megállapították az 1 egész telek igaerejét, majd ezt követően az egy igaerő legelőszükségletét. A két szám szorzatát tekintették azután az egy telekre kiadandó legelőjárandóság mércéjének. Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a gyakorlatban mindkét fél saját érdekeinek megfelelően ferdtette a tényeket, s ezért a torzsalkodások — a számítgatások mindkét irányban történő torzítási lehetőségei miatt — e kérdésben voltak a legélesebbek. Azt is hangsúlyoztuk már, hogy az uraság — ha csak lehetett — elvetette a fenti eljárást.⁵⁷ Ő nem az állatszámából, hanem a közös legelő terjedelmének nagyságából indult ki. A kiindulási szempontok ilyen eltérése csupán az ellentétes érdekek kifejezője volt.⁵⁸ A bogdányiak is az 1 egész telekre jutó igaerő számából indulnak ki. Szerintük — mint számolják — 1 telekre 3—4 igaerő jut, s mivel egy marha eltartására 3 holdat számolnak, 1 egész telekre minimum 10 hold legelőjárandóságot kívánnak a maguk részére kiadni. A koronauradalom ügyvédje ezzel szemben az állatszám redukálását tartja indokoltnak. Nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a községnek se ménese, se gulyája nincs, s baromtenyésztést egyébként sem űz (ebben egyébként volt is bizonyos igazsága) s főként, hogy a telkes gazdák csupán 2 marhát használnak. Ezért a koronauradalom 1 telekre csupán 4 hold legelőjárandóságot ajánl fel a községnek. Lényeges tehát az eltérés a paraszti kívánság és a koronauradalom ajánlata között. Azt nem is részletezve, csak jelezve, hogy a bogdányiak erdei legeltetési gyakorlatukra is hivatkoznak, amit felperes azzal az érveléssel vet el, hogy az „csak az uraság kegyelméből gyakoroltatott”, de a községnek valóságos joga sohasem volt ehhez.⁵⁹ Ez a vita is a végbíró-sági ítélet meghozataláig tartott.

Végül a per az egykori erdei haszonélvezet címén az erdőjárandóság mennyiségének kiadása kérdésében is a végsőkig tartott. Ajánlat és kívánság között itt is lényeges különbségek voltak. A község $8 \frac{1178}{1300}$ hold telkenkénti járandóságot kért, a koronauradalom viszont csak $3 \frac{761}{1200}$ -at ajánlott.⁶⁰

Tudnivaló, hogy az ellentétek nemcsak a mennyiségek kiadásában, hanem a kihalás helyével összefüggésben, a legelő- és erdőrészek szánt földek minőségét illetően is elég gyakoriak voltak. A kiosztandó legelő- és erdőjárandóság helyét, illetve minőségét tekintve a bogdányi per esetében is nézeteltérések támadtak. A periratokból kitűnőleg tudjuk, hogy a peres felek között duló ellentéteket, egyrészt a mérnök által kijelölt legelő rész „hasznavehetetlen”, másrészt a kihalandó erdőjárandóság szintén meg nem felelő volta is fokozta.⁶¹ A törvényszéki bíró a végső ítéletet 1880-ban hirdette ki, s ekkor került sor a végrehajtásra is.

⁵⁷ Ebben egyébként az idevágó törvények és rendelkezések is segítettek. Vö.: az 1836. évi VI. tc. 3. paragrafusát, valamint a közben változott viszonyokra vonatkozóan az úrbéri patens 4. és 16. paragrafusait.

⁵⁸ Részletesen elemeztük a kérdést a Fejér megyei viszonyokról szóló id. tanulmányunkban...

⁵⁹ Az egészről főként a már említett Tárgyalási jegyzőkönyv és a későbbi szintén idézett írásos viták anyaga tájékoztat.

⁶⁰ Vö. többek között a „Tagosítási erdőbecslés” 1960. máj. 17. c. kimutatást. Hozzá: Combinatorium 1867, amelyben a legelő- és erdőjárandóság dolgában a közölt számok szerepelnek.

⁶¹ Alperes község 1876. ápr. 12-éről származó elleniratából.

4.

A végítélet a vitatott kérdéseket a következőképpen zárta le.

1. Az osztályozás korábbi eredményeit helyben hagyta s a már kiszámított és megváltandó maradványföldek összegét 174.790 osztályozott holdban elismerte.

2. A volt úrbéres házas családfők számát 249-ben jóváhagyólag meghatározta, ami — zsellértelekben számolva — $31 \frac{1}{8}$ zsellértelek számbavételét jelentette. Ugyanakkor a házas családfők a vitatott 5.1 osztályozott holdnyi külsőséget csak megváltandó maradványként vehették tulajdonba. (A mérnöki számítás során „elnyelt” 6.628 holdról nem esett szó.)

3. Az irtásföldek a bogdányiak számára megváltandó földeknek minősültek.

4. A községi földek vitatott része a község birtokában maradt.

5. Az úgynevezett „kivételesek” (a két felekezeti két lelkész, a római katolikus és a református tanító, valamint a jegyző), akik részére összesítve $3 \frac{4}{8}$ telket kívánt számoltatni az alperes helység ügyvédje, a legelőjárandóság tekintetében csak 3, az erdőében viszont csak $2 \frac{1}{2}$ telket ismert el a végbíróági ítélet.

6. A telkenkénti legelőjárandóságot — a koronauradalom ajánlatával egyezően — mindössze 4 (1200 □-öles) holdban hagyta jóvá.

7. Az erdei haszonélvezetek címén a községnek járó erdőilletmény telkenkénti mennyiségét viszont már az ajánlat és a kívánság mértékei között $6 \frac{600}{1200}$

holdban szabta meg.

A végítélet tehát a peres vita mérlegét a lényeges kérdésekben a koronauradalom javára billentette. Amíg a nyereség sperpenyőjében a község javára csak kis tételek számolhatók el, addig a veszteségek súlya a másik sperpenyőt mélyen alányomja. Kvantumokban számolva az alábbiakról van szó.

A 44 újházás zsellércsalád váltság nélkül megtarthatta összes, 12.024 osztályozott holdnyi földjét, amelyben a vitatott 7.131 hold is benne foglaltatott, bár az 1.755 oszt. holdnyi külön irtás váltság alá tartozott. A 249 volt házas zsellércsaládfőnek a — számítási műveletek alatt lecsökkentett — 48.235 oszt. holdnyi földterülete is tulajdonában maradt, bár ebből 5.1 oszt. hold már megváltandó maradványnak minősült. A községi földek egészükben — megváltás nélkül — a közösség kezében maradtak. Az irtásföldek ugyan nem veszték el teljesen, de az osztályozás során rejtetten és a közben szólóval beültetett terület hozzászámításával nyíltan is felnövelt mennyiségének fele, kb. 158 hold (1300 □-öle átszámítva az eredeti 1200 □-öles holdakat) természetbeni váltságával, már komoly veszteség érte a községet. Ilyen felemás megoldásra került sor az erdőjárandóság kiosztásánál is. A kereken 2312 (1300 □-öles) hold erdőből csak a telkeseket és házasokat számolva (tehát $24 + 31 \frac{1}{8} = 55 \frac{1}{8}$ telket véve), a koronauradalom ajánlata szerint ők csak kb. 200 (1200 □-öles) holdat kaphattak volna. Kívánságuknak megfelelően viszont már 441 hold járt volna számukra. A bírói ítélet, mint oly sokszor, a középutat választotta: a 6,5 hold telkenkénti járandóság végső ítélete azt jelentette, hogy kereken 360 hold erdőjárandósággal kellett beérniük. Ezentúl tehát a faluhatár erdejének csupán kb. $14 - 15 \frac{0}{0}$ -át használhatták.⁹² A kis tételű nyereségek és a már nagyobb jelentőségű kérdésekben kötött alkuk

⁹² Az 1200 □-öleiben számolt holdakat — az összevethetőség kedvéért — 1300 □-öle számoltuk át.

számszerű érzékeltetése után már csak az egyértelmű veszteségek tételeit könyvelhetjük el a pervita mérlegén.

Ilyen értelmű veszteség érte a községet a maradványföldek elszámolása dolgában. A végleg megítélt mennyiség ugyan valamivel kevesebb volt annál, mint amennyit a koronauradalom a községgel megváltatni próbált, mert a bíróság az egykori telkesek számláját az újházások 7.131 osztályozott holdnyi összegével — végül is — nem terhelte meg. Az ítélet mégis — jól tudjuk — a koronauradalom érdekeit szolgálta. A volt telkesek a $80 \frac{1241}{1300}$ hold egykori maradványföld helyett

— burkolt illetménycsökkentéssel is megrövidítve — nagyobb mennyiségű maradványföld megváltására, magasabb összegű tőke és kamat fizetésére kényszerültek. A maradványföldek burkoltan felnövelt hányada tulajdonképpen az osztályozás kapcsán megkurtított, állami kárpótlás alapját képező törvényes illetményből keletkezett. És ezt a bírói szentesítést nyert mérnöki manipulálást a bíróság velük fiztette meg. A fizetendő összegek közötti jelentős különbségre már utaltunk.

A legelőjárandóság dolgában pedig a törvény által kiszabott⁶³ minimummal kellett beérniök. Ez számszerint azt jelentette, hogy a telkesek és zsellérek együtt az egykori közlegelő 409.041 □-ölnyi területéből 264.600 □-ölnyt, tehát annak 64—65%-át oszthatták csak fel maguk között, ha eltekintünk a kivételesekre jutó legelőrésztől.

III. A továbblépés útján — A forrásadottságok korlátai között

A rendezőeljárásnak az egykorú történeti valóságban elfoglalt jelentőségét illetően történetkutatásunk tudatában van annak, hogy a problematika a magyar polgári átalakulás kardinális kérdéséhez — a jobbágyfelszabeditáshoz — milyen sok oldalról kapcsolódott hozzá; hogy az eljárás bonyodalmai mennyire mélyen és széles keretek között fogták át az egykori agrárnépesség majdnem teljes egészét.⁶⁴ Ma már az sem szorul különösebb igazolásra, hogy az eljárás milyen port kevert az egykorú közvéleményben. Hiszen a szakszerű, jogászai precizitással írott munkák áradatától, az eljárásban érdekelt feleket felvilágosító, népoktató irományok közzétételén keresztül, a szaksajtó szinte valamennyi száma ontotta az észrevételeket és az adatokat a birtokrendezések eredményeiről, adott különféle tájékoztatásokat a helyi viszonyokról, nyújtott jogi felvilágosításokat az eljárásban érdekelt peres felek részére, regisztrálta az ügyintézés sokasodó anomáliáit.⁶⁵ A kérdéssel foglalkozott az illetékes kormányzati hatóság és a magyar tuda-

⁶³ Vö. az 1836. évi VI. tc. 3. paragrafusát, majd a közben változott viszonyokra tekintettel, az 1853. évi úrbéri pátens I. szakaszának 4. paragrafusát.

⁶⁴ Soós Imre kezdeményezése óta (Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941), a tanulmányok egész sora bővítette ki ismereteinket. Ezúttal hadd utaljunk *Simonffy Emil* számos, és részben már idézett tanulmányán kívül, *Für Lajos* átfogó igényű nagy tanulmányára: *Jobbágyföld—parasztföld (A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Szerkesztette és a bevezetőt írta Szabó István. Bp. 1965, I. k. 33—153)*. Figyelmet érdemlő tárgyilagossággal írja, hogy „a jobbágyfelszabeditás mérlegének felállításánál olyan akadályokba ütközik a kutató, amelyek meghaladják erejét, tájékozottságát...” (i. m. 151). Korrekt jelzés a problematika lezáratlanságára!

⁶⁵ A kérdésnek tengernyi és ma még módszeres teljességgel fel nem tárt irodalma, illetve sajtóanyaga van. A teljesség igénye nélkül, most inkább csak azokra utalunk, amelyek eddig kiaknázatlanok maradtak. *Fogarasi János*: *Törvénykezési kalauz. A magyar országban ideig-*

mányos élet fellegvára, az Akadémia, illetve az annak kebelében működő Statisztikai Bizottság is.⁶⁶ Országos érdekű, az egykorú közvéleményt bolydító közügyről volt szó. Viszont az is kétségtelen tény — és ez indokolja az eddig mondottakat —, hogy a problematika előadásával történetírásunk máig is adós maradt. Tárnyilagosan meg is állapítja, hogy az eljárás végeredményéről nem tud mérleget vonni,⁶⁷ hogy a parasztság földtulajdon szerinti megoszlásáról nem lehet képet rajzolni,⁶⁸ hogy az úrbéri bíróságok működéséről még a részlettanulmányok is hiányoznak,⁶⁹ hogy a történetíró további teendője csak az új — eddig fel nem tárt — problémák folyamatos felfedezése és vizsgálata lehet.⁷⁰ Igen. Mert a forrásadottságok csak ezen a keskeny ösvényen való utat törést teszik számára lehetővé. Érdemes-e ezen

lenesen felállított bíróságok, nem különben ügyvédek fontosb teendőiben útmutatásul. Pest, 1850 (második kiadása 1851-ben), *Freibeisz István*: Törvénykezési kalauz. Magyarország, Szerb Vojvodina és Temesi Bánát törvénykezés tekintetbeni jelen felosztásának kimutatása. Pest, 1852, Ideiglenes törvényszéki szerkezet és perlekedési rend Magyarországon. Pest, 1850, *Simon Flórent*: A bíróságok szervezéséről. A Hon. 1866. 72. sz., *Kléh István*: Törvénykezési rendeletek gyűjteménye... 1848—58. I—II. k. 1854—58, Közigazgatási és törvényszéki szervezet Magyarországon, Pesti Napló 1853. jan. 22. Ügyvédek és perlekedők kézikönyve. Pest, 1862, *Kallós Lajos*: Magyarországi ítőtörvényszék ítéleteinek gyűjteménye a mostani időkig. Debrecen, 1862, *Bay Ferenc*: Az úrbéri rendbeszedő perek természetének rövid vázlata. Jogtudományi Törvénykezési Tár 1856, *Bodola János*: Sürgös teendők úrbéri ügyekben. Magyar Futár. 1858. ápr. 18., *Földváry Gábor*: Úrbéri viszonyok. Magyar Hírlap. 1850. 117. sz., *Horváth Kálmán*: Az úrbéri birtokrendezést, tagosítást és arányosítást tárgyaló és jelenleg érvényben lévő törvények és rendeletek gyűjteménye. Kolozsvár, 1880, Ismét néhány észrevétel az úrbéri viszonyokból eredett jogviszonyokat szabályozó nyílt parancs kétes helyei iránt. Pesti Napló, 1857. márc. 29., *Mészáros Károly*: Egy községhez a birtokrendezési ügy tárgyalásakor 1858, *Récsi Emil*: Az úrbéri kárpótlás és a megszüntetett úrbéri kötelékből származó jogviszonyok szabályozása Magyarországon, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban az 1853. márc. 2-i cs. nyílt parancs által. Pest, 1853, *Stir—Szilágyi*: Útmutató a tagosítási és úrbéri perek felszereléséhez. Pest, 1859, Az úrbéri törvényszékek teendői és a volt jobbágy és földesúr közti jogviszonyoknak s azok rendezésének ismertetése. Pest, 1856, *Tóth Lőrincz*: Úrbéri ügyek — úrbéri bíróságok. Jogtudományi és Törvénykezési Tár 1. k. 1855, Birtokrendezésünk nehézségei és azok megoldása. Budapesti Hírlap, 1857. jún. 20—21, 26—28., *Mészáros Károly*: A birtokrendezés fõmozzanatai. Magyar Sajtó; 1856. 203. stb. Kimondottan statisztikai jellegű adatokat közölnek: a Budapesti Hírlap 1858. évi évfolyamának jan. 26-i (Pest megyéről), 30-i (Gömöréről), febr. 6-i (Abaúj-Tornáról), 7-i (Hontról), 19-i (Sárosról), márc. 20-i (Veszprémről és Borsodról), 23-i (Dél-Bihar-Szatmár—Arad—Békés—Csanád—Észak-Bihar és Szabolcs megyékről), a Falusi Gazda ugyanez évből kelt jan. 26-i, febr. 9-i, 16-i, 1859-i évfolyamának febr. 1-i, nov. 1-i számai; a Gazdasági Lapok 1854. évi márc. 9-i, az 1857. évi febr. 26-i, márc. 12-i, az 1858. évi jan. 7-i, 21-i, 28-i, febr. 4-i, 11-i, ápr. 8-i, máj. 13-i, jún. 3-i, és 24-i, az 1861. évi márc. 31-i, az 1865. évi jan. 4-i, dec. 6-i, számai, hogy az eddig ismeretes és már értékesített kimutatásokról most ne is beszéljünk. (Lásd például: a Budapesti Hírlap 1859. febr. 13-i számában közölt kimutatást.)

⁶⁶ Lásd a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére a Lónyay által — a Helytartótanács útján — készített és közismert összeállítást: Az úrbéri rendezés és a tagosítás ügyének állása Magyarországon. (Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. Pest, 1865. 5-72.) Korábban lásd: A birtokrendezések előhaladása c. rövidebb közleményét (Statisztikai Közlemények. Pest, 1863, 137—141).

⁶⁷ *Für*: i. m.

⁶⁸ Magyarország története 1849—1918. IV. k. Szerk. Hanák Péter, Erényi Tibor és Szabad György közreműködésével. Bp. 1972. 71—72. Szabad György szövegrésze.

⁶⁹ Vö.: *Hóman—Szekfű*: Magyar Történet-ében (Bp. 1936. V. k. a 445—450. lapokon) semmit sem olvashatunk a kérdéstről. A bíróságok időnkénti változásairól még utaló tájékoztatást sem kapunk. Hasonló hiátusz a Magyarország története IV. kötetében (45, 184—185). Eligazodást csak *Párdányi Miklós*: Az abszolutizmus jogszolgáltatási szervezetéről c. dolgozata ad (Levéltári Híradó, 1954, 1—2. sz.).

⁷⁰ *Simonffy*: A paraszti birtokviszonyok vizsgálata tizenkét Nyugat-Somogyi faluban. (Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv. 1. Kaposvár. 1970, 113.)

az ösvényen haladnia; tud-e ilyen feltételek között is a problematika nagy egészéhez — érdemben lényeges mondanivalóval — hozzájárulni?

E kérdőpontnál jutunk vissza, a látszatra csak egyetlen eset vizsgálatára szűkített, de valójában egy általános, elvi problémát is magában foglaló bogdányi per fő tanulságához: a mérnöki műveletek és az azok nyomán kialakult eredmények kritikai vizsgálatának — a rendezőpereket érdemben érintő — hangsúlyozásához. Arról van ugyanis szó, hogy tudomásul kell vennünk: a birtokperек vitáiból, a két fél önérdektől irányított érveiből, vallomásaiból és állításaiból — meg a folyton változó bíróságoknak a politikai változásoktól is függő ítéleteiből — kialakított kép távolról sem teszi lehetővé a rendezőeljárás menetének hiteles ábrázolását, a tényleges helyzet és helyzetváltozások felmérését. Annak a döntő műveletnek a mechanizmusát kell elsősorban feltárni és kritikai elemzések tárgyává tenni, amely *eredendően is döntő volt az egész eljárás folyamán*. Ez pedig — láttuk — a *mérnöki munka* volt, amely a felmérési-osztályozási-elkülönítési műveletekben valóban elsődleges szerepet játszott. Könnyebb feladat lenne a rendezőperек történetét — az ország különböző pontjairól vett adatsorok alapján — a felek érvei-ellenérvei, vallomásai és állításai tükrében bemutatni. A kérdés csak az, hogy ebben az esetben nem tartunk-e torz tükröt magunk elé. Hiszen ily módon óhatatlanul valamelyik peres fél érdekének irányába hajolnánk el, ami eredeti célunknak ellentmond. Ha azonban az ellentétes oldalakról felsorakoztatott véleményeket és állításokat az eljárásban főszerepet játszó mérnöki műveletek tényeivel szembesítjük, sokkal inkább megragadhatjuk az egész eljárás lényegét, sokkal hitelesebb adatbázisra építhetjük fel általános következtetéseinket is.

I. táblázat. Bogdány helység határának megoszlása a koronauradalom és a volt úrbéresek között 1858-ban

Sor- szám	Az egyes csoportok	A határ nagysága			A határ területének %-ban		
		□-ölekbén	1300 □-öles				
				hold	□-öl		
1	2	3	4	5	6		
1	urasági birtok	3 999 375	3076	575	60,8		
2	a volt jobbágyok	úrbérisége	1 259 641	968	1241	19,2	24,8
3		irtásai	365 548	281	248	5,6	
4	a volt házasok	úrbérisége	60 788	46	988	0,9	1,1
5		irtásai	11 724	9	24	0,2	
6	a házatlan zsellérek földje	5 381	4	181	0,1		
7	a közös legelő	409 041	314	841	6,2		
8	a szabadosok és a község földjei összesen	78 982	60	982	1,2		
9	haszontalanok és a Duna fele	386 211	297	111	5,8		
	Összesen:	6 576 691	5058	1291	100,0		

A bogdányi per eredményeinek előadása tulajdonképpen csak ürügy volt az ilyen irányú vizsgálatok fontosságának hangsúlyozására. Mint egy község pertörténete, *helytörténeti* szempontból érdekes is lehet. Egy tágabb kép kialakítása szempontjából azonban — úgy tűnik — mintha nem mondana semmit. Valójában azonban történetkutatásunk figyelmét ráirányítja a rendezőeljárásban főszerepet játszó mérnöki munkálatok vizsgálatának fontosságára s ezen belül is — a minden peres eljárásnál lényeges szerepet játszó — *osztályozás problematikájára*, amelynek elemző vizsgálatával szakirodalmunk valójában máig is adós maradt.⁷¹ Ennek az adósságnak a törlesztését szolgálta ez a kis tanulmány. De talán azt is sikerült igazolnia, hogy ilyen keskeny ösvényen haladva is érhetünk el — a problematika egészét is érintő — eredményeket; sőt talán még annak is bizonyosságát adta, hogy a minél több ilyen „apró munka” elvégzése is szolgálatot tesz egy tágabb és átfogóbb kép majdani megrajzolásához.⁷²

II. táblázat. A koronauradalom területének megoszlása művelési ágak szerint 1858-ban

Sor-szám	Művelési ágak	□-ölbén	1300 □-öles		% -ban
			hold	□-öl	
1	2	3	4	5	6
1	Belsőség*	5 842	4	642	0,1
2	Rét	36 538	28	138	0,9
3	Szőlő	944 149	726	349	23,6
4	Erdő	3 005 402	2311	1102	75,2
5	Szántó	7 444	5	944	0,2
	Összesen:	3 999 375	3076	575	100,0

* Nem fedi a művelési ág fogalmát.

⁷¹ Vö. Simonffy megjegyzését arról, hogy bár „történetkutatásunk az utóbbi másfél évtizedben alaposan foglalkozott már országosan is és Zala megyei viszonylatban is a birtokrendezési eljárással, a becslések kritikai elemzésére nem került sor.” Azután, hogy egyesek „átvették az iratokból a vitatkozók érveit” és „a volt jobbágyok vagy szegényebb rétegek érveit valóságnak tekintik”, holott „a különböző földbecsléseket alapos kritika alá” kell venni. (A helytörténeti kutatás módszere. Göcseji Helikon. Honismereti Közlemények. Szerk. Fülöp István. 2. Zalaegerszeg, 1970, 32.)

⁷² Községünk esete is mutatja azt a — rendezőeljárásnál gyakori — jelenséget, hogy a döntő szerepet mindig a peres felek önérdéktől irányított osztályharcos emóciói, a vágyalmok, illetve a jogos követelések kicsikarásának reményei és nem a ráció játszották. Amikor egy per elkezdődött, mindkét fél saját igényeinek valóra válthatását tartotta szem előtt. A helység parasztsága nem mérlegelte, hogy a megnyerhető eredmény arányban áll-e a perköltségekkel; mindig követeléseinek igazából, jogos vagy vélt érdekeinek védelméből indult ki. Különben is: előre sohasem tudhatta, meddig húzódik el a per, de azt igen, hogy a szívós ellenállás évei alatt birtokok belül marad. Ezért azután, ha vesztett is, a per költségei az eljárás tartama alatt használt földek bérértékeként némileg csökkentette veszteségét. Másfelől viszont az abszolutizmus éveiben elszaporodó egyezségek ténye mutatja, hogy az egyoldalú általánosítástól ezúttal is óvakodnunk kell. A megalkuvás szülte kényszerű belenyugvás elhatalmasodó érzése, sokszor éppen a pernek a parasztokra nézve kedvező kimenetele iránti jogos kételyekből, nem különben a perköltségek terheitől való szabadulás okából származott. E kétféle tendencia ténye arra vall, hogy az egyes pereket mindig a konkrét adottságok, az erőviszonyok mindenkori alakulása szempontjából kell vizsgálat alá vonni és megítélni.

III. táblázat. A házas zsellércsaládfőkre jutó földterület 1300 □-öles holdakban 1858-ban

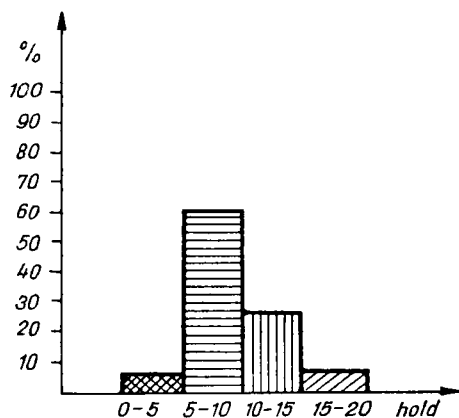
Sor- szám	A házas zsellér- háztartások száma	Törvényes illetményük		Maradvány- földjük		Irtásföldjük	
		hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
1	2	3		4		5	
1	261	38	988	8	—	9	24

IV. táblázat Házatlan zsellércsaládfőkre jutó földterület 1300 □-öles holdakban 1858-ban

Sor- szám	A házatlan zsellércsalád- fők száma	Úrbériségük	
		hold	□-öl
1	2	3	
1	30	4	181

V. táblázat A telkes családfők megoszlása telkeik és úrbéres állományuk nagyságcsoportjai szerint 1858-ban

A telkek nagyság- csoportjai	A családfők		A telkek összes száma	A telkek nagy- ságcsoportja 1300 □-öles holdakban		Hiány a törvé- nyes illetőség- ből 1300 □-öles holdakban		A maradék- földek meg- oszlása 1300 □-öles holdakban		Az úrbéres állomány nagyság- csoportjai 1300 □-öles holdakban	
	száma	%-os meg- oszlás		hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
1	2	3	4	5		6		7		8	
— 1/8	38	35,9	4 6/8	175	975	0	499	45	333	220	809
— 2/8	53	50,0	13 2/8	490	325	14	525	46	083	521	1183
— 3/8	12	11,3	4 4/8	166	650	4	635	12	813	174	828
— 4/8	3	2,8	1 4/8	55	650	3	929	—	—	51	1021
Összesen	106	100,0	24—	888	000	22	1288	103	1229	968	1241

VI. táblázat. A telkes családfeők megoszlása az úrbéres állomány nagyságcsoportjai szerint
1300 □-öles holdakban 1858-ban

Az úrbéres állomány nagyságcsoportjai hold	A telkek nagyság- csoportjai	A családfeők	
		száma	%-os megoszlás
1	2	3	4
0— 5	1/8	6	5,7
5—10	1/8 2/8	—32 —32 } 64	60,4
10—15	2/8 3/8	—21 — 8 } 29	27,4
15—20	3/8 4/8	— 4 — 3 } 7	6,5
Összes:	24—	106	100,0

VII. táblázat. Bogdány község úrbéri birtokainak osztályozás szerinti kiszámítása az 1862-ben hitelesített birtokkönyv után 1875-ből

Belsőség		Szántó föld		Rét		Úrbériség összesen oszt. hold ezredekben
□-ölek	oszt. holdak	□-ölek	oszt. hold összesen	□-ölek	oszt. hold összesen	
1100 □-ölben=84 162	76,510*	1100 □-ölben= 64 529 1200 □-ölben=492 855 1300 □-ölben=371 544	754,882	1000 □-ölben=151 999 1200 □-ölben= 94 977	231,097	1062,489**

*A mellékletben 76,466 szám szerepel. A 466 feltehetően □-öleket és nem ezred holdértéket jelöl.

**Eredetileg — feltehetően számítási hiba folytán — 1062,445 osztályozott holdat írtak.

VIII. táblázat. Az 1862-ben hitelesített földmérési állapot osztályozott holdakban az 1874-ben készült és 1875-ben hitelesített Combinatorium adatai szerint

Beltelek		Szántó föld		Kaszáló		Úrbériség összesen oszt. holdak ezredekben
□-öl érték	oszt. holdak	□-öl érték	oszt. holdak	□-öl érték	oszt. holdak	
—	—	—	—	1000	151, 999	151,999
1100	76,466*	1100	58,662	—	—	135,128
—	—	1200	410,712	1200	79,148	489,860
—	—	1300	285,803	—	—	285,803
Összesen	76,466*	1100—1200—1300	755,177	1000 és 1200	231,147	1062,790

* A fenti — valószínűleg □-öl értéket jelentő — számítási hiba megismétlődése, ami csekélyége miatt érdektelen.